

Задувайло Л. М.,

аспірантка кафедри міжнародної економіки

та державного управління

Черкаського державного технологічного університету

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Гармонійний соціально-економічний розвиток та зростання конкурентоспроможності національної економіки ґрунтуються на ефективному використанні конкурентних переваг та економічного потенціалу країни. Його важливою складовою вважається фінансовий потенціал, який охоплює всі грошові ресурси фізичних та юридичних осіб і держави. Дослідження проблем формування та посилення фінансового потенціалу національної економіки за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел є актуальним завданням для будь-якої країни, а особливо для емерджентних ринків Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) в умовах сучасної глобальної фінансово-економічної кризи.

Фінансовий потенціал країни залежить, по-перше, від ступеня розвиненості її банківської системи та доступу до кредитних ресурсів. Основною характеристикою банківської системи емерджентних країн ЦСЄ на сучасному етапі є експансія іноземного капіталу та велика залежність від зовнішніх джерел фінансування фінансово-кредитних установ (табл. 1).

Таблиця 1

Частка іноземного капіталу в банківській системі країн ЦСЄ, %

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Болгарія	—	—	—	81,6	75,6	77,2	81,6
Естонія	91,1	90,0	89,0	97,4	98,8	98,8	98,8
Латвія	33,8	38,6	41,9	43,5	52,6	64,8	58,0
Литва	—	55,6	51,1	73,8	74,4	76,7	83,7
Польща	69,2	68,0	67,3	66,9	66,7	69,0	70,5
Румунія	—	—	48,7	53,6	57,2	84,5	82,1
Словаччина	79,5	81,5	93,4	91,7	82,6	92,3	96,0
Угорщина	56,0	56,6	56,7	—	56,2	56,4	57,4
Україна	12,5	13,7	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0
Чехія	77,0	93,1	96,0	95,6	97,2	97,0	91,4

Розраховано за даними: European Central Bank. EU banking structures: October, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecb.int>; даними НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

У деяких країнах ЦСЄ, зокрема Естонії, Словаччині та Чехії, більше 90 % сукупних активів банківської системи належить іноземним інвесторам –

транснаціональним банкам зі Швеції (країни Балтії), Австрії (Чехія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Україна, Болгарія), Італії (Угорщина, Польща, Словаччина, Болгарія), Франції (Чехія, Україна), Німеччини (Угорщина, Польща), Бельгії (Чехія) та Нідерландів (Польща). Крім того, відбувається концентрація джерел фінансування банків з обмеженою кількістю держав. Швеція, наприклад, забезпечує 67 % зовнішнього фінансування країн Балтії, що підвищує рівень вразливості їх банківських систем у результаті скорочення обсягів кредитів, які надходять з високорозвинених країн Європи¹.

Основною тенденцією розвитку банківських систем емерджентних ринків ЄС протягом 2003–2007 рр. було збереження швидких темпів зростання кредитів та посилення залежності в багатьох країнах від недепозитного фінансування (табл. 2). Високий рівень співвідношення між кредитами та депозитами свідчить про значну залежність країни від зовнішнього фінансування в умовах недостатньої розвиненості внутрішнього ринку капіталів та вільного доступу іноземних банків до дешевих кредитних ресурсів, які надаються материнськими компаніями.

Найбільше зростання співвідношення кредитів та депозитів спостерігалося в країнах Балтії, Угорщині та Румунії. Питома вага кредитів у ВВП у 2007 р. була високою у Латвії (104 %) та Естонії (99 %), що підвищує рівень фінансової вразливості цих країн від зовнішніх джерел фінансування, оскільки за рахунок депозитних ресурсів покривається приблизно половина всіх наданих позик.

Відносно безпечною є ситуація в банківських системах Чехії та Словаччини, оскільки політика центральних банків цих країн була спрямована на забезпечення достатнього рівня диверсифікації зовнішніх джерел фінансування та пропорційного зростання наданих та залучених грошових ресурсів.

Однією зі складових фінансового потенціалу країни є кошти державного та місцевих бюджетів. У рамках ЄС існує консолідований бюджет, який охоплює національні бюджети країн – членів ЄС та є збалансованим. Що стосується національних бюджетів країн ЄС, то валові видатки перевищують доходи, як правило, у декілька разів. Сукупні доходи національних бюджетів емерджентних країн ЄС складали у 2007 р. не більше 1 % ВВП, у той же час сукупні видатки становили від 1,3 до 3,7 % ВВП. Це свідчить про наявність дефіциту національних бюджетів емерджентних ринків Європи (табл. 3).

Усі бюджети країн ЄС, які є членами ЄС, збалансовуються за рахунок коштів загального бюджету ЄС. Для деяких країн розмір дотації перевищує обсяг власних доходів у декілька разів: для Болгарії, Естонії та Словаччини – у 2,1 раза; для Угорщини та Польщі – у 2,8; для Латвії – у 3,4; Литви – у 3,9 раза.

¹ BIS Quarterly Review, March 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>.

Таблиця 2

Динаміка кредитів та депозитів у банківських системах країн ЄС

Країна	Кредити			Депозити			Кредити/депозити		
	2003 млн євро	% ВВП	2007 млн євро	2003 млн євро	% ВВП	2007 млн євро	% ВВП	2003	2007
Болгарія	7 128*	36	19 235	67	8 973	45	19 845	68	0,79
Естонія	3 194	37	15 321	99	3 415	36	9 090	58	0,94
Латвія	3 963	40	20 787	104	2 647	27	14 380	72	1,50
Литва	3 890	23	17 650	63	4 091	23	11 644	42	0,95
Польща	57 000	30	133 580	43	72 000	38	147 300	48	0,79
Румунія	10 681*	18	42 163	35	15 053	25	38 674	32	0,71
Словаччина	11 229*	33	24 564	45	19 659	67	31 459	57	0,57
Угорщина	26 397	35	65 565	65	31 208	42	51 151	51	0,85
Україна**	73 442	27	421 208	58	87 352	33	457 332	63	0,84
Чехія	31 324	39	67 293	53	52 644	65	92 985	73	0,60
									0,72

* 2003 р.

** у національній валюті (грн)

Складено за даними: European Central Bank. EU banking structures: October, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecb.int>; офіційними даними НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua> та Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 3

Обсяги доходів та видатків бюджетів країн ЄС, млн євро

Країна	2006			2007		
	Доходи	Видатки	Дефіцит (профіцит), % ВВП	Доходи	Видатки	Дефіцит (профіцит), % ВВП
Болгарія	—	—	—	290,8	591,5	-1,0 %
Естонія	130,3	300,0	-1,3 %	176,7	376,9	-1,3 %
Латвія	155,1	402,6	-1,5 %	199,0	675,0	-2,4 %
Литва	233,8	799,8	-2,4 %	271,0	1 043,8	-2,8 %
Польща	2 446,6	5 305,6	-1,1 %	2 808,6	7 786,4	-1,6 %
Румунія	—	—	—	1 089,4	1 602,4	0,0 %
Словаччина	401,6	696,2	-0,7 %	519,2	1 082,6	-1,0 %
Угорщина	782,5	1 842,2	-1,2 %	870,2	2 427,6	-1,5 %
Україна*	171,8	175,5	-3,7 %	219,9	227,6	-7,7 %
Чехія	1 035,3	1 330,0	-0,3 %	1 167,0	1 721,0	-0,4 %

* у млрд. грн.

Складено за даними: EU budget 2007: Financial Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu> та Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дохідна частина бюджетів країн – членів ЄС формується за рахунок надходжень від сплати податку на додану вартість (17 % сукупних доходів), податків на доходи (61 %), зборів за використання власних ресурсів (14 %), інших платежів та надходжень (8 %)². Акумульовані кошти спрямовуються на реалізацію пріоритетних завдань та цілей, визначених стратегією розвитку ЄС на певний проміжок часу.

У 2007 р. було затверджено нову рамкову програму використання бюджетних коштів на 2007–2013 рр., спрямовану на забезпечення економічного зростання, охорону навколишнього середовища, зменшення різниці за рівнем добробуту між країнами ЄС, захист зовнішніх кордонів країн тощо. Майже 90 % усіх бюджетних коштів використовуються для реалізації пріоритетних програм посилення конкурентоспроможності країн ЄС (витрати на НДДКР, інновації), стимулювання конвергенції менш розвинених регіонів до середньоєвропейського рівня, розвитку сільського господарства та поширення демократичних цінностей у світі.

Питома вага видатків країн ЄС у сукупному бюджеті ЄС становила у 2007 р. 17,4 %. Бюджетні кошти спрямовувалися передусім на стимулювання внутрішнього економічного потенціалу територій з метою наближення

² EU budget 2007: Financial Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu>.

до рівня добробуту країн ЄС-15, підтримку сільського господарства, поширення європейських цінностей. Крім того, Болгарія та Румунія отримали додаткові кошти (компенсацію) для подолання соціально-економічних диспропорцій між регіонами в результаті інтеграції до ЄС.

Відомо, що зведений бюджет України складається з державного та місцевих бюджетів. Основними бюджетоутворюючими податками вважаються ПДВ та податок на прибуток (для державного бюджету), податок на доходи фізичних осіб та плата за землю (для місцевих бюджетів).

Більшість місцевих бюджетів України є дотаційною та характеризується високим рівнем соціальної спрямованості, який щорічно зростає. Найбільшу питому вагу у соціально орієнтованих видатках займають видатки на освіту (у середньому 27 %), охорону здоров'я (22 %), соціальний захист та соціальне забезпечення (18 %). Як наслідок, інвестиційні програми фінансуються у недостатньому обсязі, що стримує інноваційний розвиток держави та реалізацію широкомасштабних інвестиційних проектів.

Золотовалютні резерви країни виступають важливим джерелом формування фінансового потенціалу національної економіки, які накопичують в період зростання та використовуються державою під час спаду чи кризи. За даними МВФ, на 01.01.2009 золотовалютні резерви країн ІСЄ становили: Польща – 14 % ВВП; Румунія – 18,1; Чехія – 15,4; Угорщина – 16,5; Словаччина – 17,9; Болгарія – 21,5; Литва – 14,1; Латвія та Естонія – по 12,8 % ВВП³.

Упродовж 2004–2008 рр. країни ІСЄ стрімко збільшували свої золотовалютні резерви (рисунок). Найвищі темпи нарощування продемонстрували Литва (збільшення склало 3,1 раза); Україна (2,8); Румунія (2,7); Болгарія (2,5 раза).

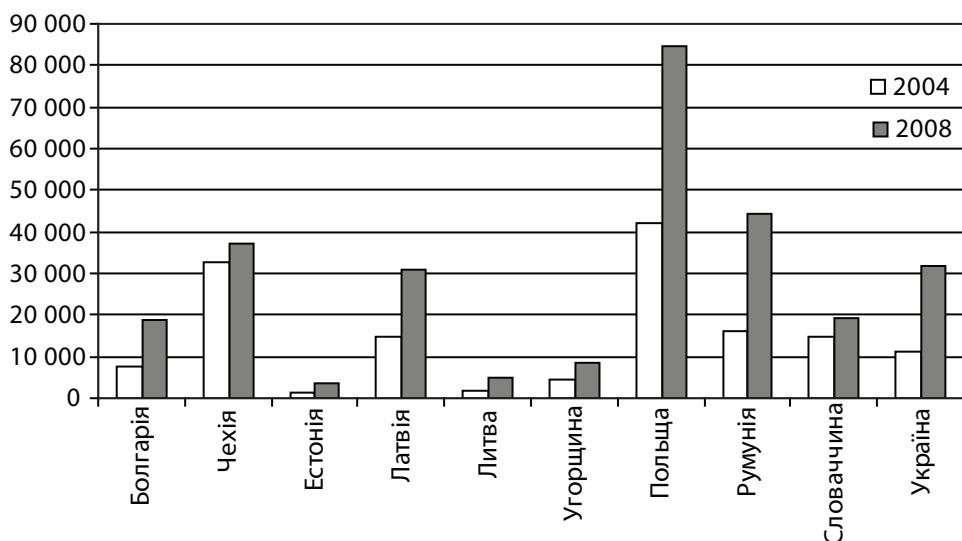

Рисунок. Динаміка обсягів золотовалютних резервів країн ІСЄ, млрд дол. США

³The World Factbook 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cia.gov>.

Посилення фінансового потенціалу країн ЄС відбувалося за рахунок активного залучення прямих та портфельних іноземних інвестицій. За даними Світового банку, країни ЄС належать до групи країн, які визнано лідерами у залученні прямих іноземних інвестицій у 2007 р. Найпривабливішими інвестиційними регіонами ЄС було визнано Польщу, Україну, Румунію та Чехію. Левова частка прямих та портфельних інвестицій спрямовується у сировинні галузі промисловості, на розвиток електростанцій, водопровідно-каналізаційного господарства, газотранспортних систем. Крім того, стабільно привабливими залишаються ринок банківських послуг та телекомунікацій, транспортна галузь.

Слід зауважити, що диференціація за обсягом прямих іноземних інвестицій на душу населення у 2007 р. між країнами ЄС була досить значною: від 217,4 дол. США в Україні до 1 909,2 дол. США в Естонії, що впливає на ефективність здійснення реформ у різних галузях промисловості, процес розбудови інфраструктури національних економік, забезпечення стабільного економічного зростання. Інтенсивність залучення іноземного капіталу визначається також за допомогою показника обсягу портфельних іноземних інвестицій як частки ВВП. Лідерами за цим індикатором є Болгарія (92,3 %), Естонія (78 %), Угорщина (70,5 %), значно нижчі показники демонструють Україна (27 %) та Польща (33,8)⁴). Проте висока частка портфельних іноземних інвестицій у ВВП свідчить про велику залежність країни від іноземного капіталу та, як наслідок, зовнішніх чинників й ситуації на світових фінансових ринках, що негативно позначається на соціально-економічному розвитку емерджентних країн внаслідок розгортання глобальної фінансової кризи.

Здатність залучати іноземні інвестиції та ефективно їх використовувати можна вважати конкурентною перевагою країн ЄС, що дає змогу поступово підвищувати рівень конкурентоспроможності національної економіки та забезпечувати динамічний соціально-економічний розвиток. Іноземні інвестиції допомагають розбудовувати інфраструктуру, сприяють зайнятості населення, впровадженню новітніх технологій, інтегрують національні економіки у світове господарство.

Проте залежність країни від зовнішніх джерел фінансування підвищує вразливість національної економіки у результаті виникнення несприятливої кон'юнктури на світових ринках капіталів. Проблема вразливості національної економіки є особливо актуальною на сучасному етапі розвитку економіки в умовах виникнення глобальної фінансово-економічної кризи. Емерджентні країни ЄС вважаються найвразливішими, оскільки високий темп їх економічного зростання залежав від швидкого припливу прямих іноземних інвестицій. Тому, на нашу думку, доцільно пролонгувати країни ЄС за ступенем вразливості, визначивши своєрідний індекс вразливості (I_v).

Для розрахунку цього індексу було відібрано фактори, за допомогою яких можна охарактеризувати ступінь вразливості країни: рівень її енерге-

⁴ World Investment Report 2008. UNCTAD // <http://www.unctad.org>.

тичної залежності, величину зовнішнього боргу (% ВВП), частку прямих іноземних інвестицій у валових основних фондах, співвідношення кредитів та депозитів (табл. 4). Між цими індикаторами та I_v існує пряма залежність: чим менше значення фактора, тим менш вразливою вважається національна економіка країни.

Таблиця 4

Група факторів вразливості країн ІССЄ

Країна	Рівень енергетичної залежності (2006)	Зовнішній борг, % ВВП (2007)	Частка ПІВ в основних фондах (2007)	Кредити/депозити
Болгарія	46,2	104,7	71,6	0,97
Естонія	33,5	118,6	36,6	1,69
Латвія	65,7	142,5	24,6	1,45
Литва	64	78,5	19,0	1,52
Польща	19,9	50,8	18,7	0,91
Румунія	29,1	58	25,5	1,09
Словаччина	64	59,1	16,7	0,78
Угорщина	62,5	118,5	19,3	1,28
Україна	40,9	59,5	25,6	0,92
Чехія	28	44,4	21,6	0,72

Розраховано за даними: European Central Bank. EU banking structures: October, 2008 // <http://www.ecb.int>; офіційними даними МВФ // <http://www.imf.org>; Євростату // <http://ec.europa.eu/eurostat>; UNCTAD // <http://www.unctad.org>.

З метою приведення факторів до безрозмірних величин їх було нормалізовано за такою формулою:

$$N_{ij} = \frac{V_{ij} - MIN_i(V_{ij})}{MAX_i(V_{ij}) - MIN_i(V_{ij})},$$

де N_{ij} – нормалізоване значення фактора; V_{ij} – задане значення фактора; $MIN_i(V_{ij})$ – мінімальне значення фактора у вибірці; $MAX_i(V_{ij})$ – максимальне значення фактора у вибірці.

Припускається, що всі обрані фактори є рівнозначними, тому індекс вразливості визначається як середня арифметична нормалізованих значень факторів (табл. 5). Значення I_v коливається в межах від 0 до 1. Якщо $I_v \rightarrow 1$, то рівень вразливості національної економіки є високим. І навпаки, якщо $I_v \rightarrow 0$, то ступінь впливу несприятливих зовнішніх чинників на економічний розвиток країни можна вважати незначним.

Таблиця 5

Індекс вразливості національних економік країн ІССЄ

Країна	Рівень енергетичної залежності (2006)	Зовнішній борг (% ВВП) 2007	Частка ПІІ в основних фондах (2007)	Кредити/депозити	Індекс вразливості	Ранг
Латвія	1,000	1,000	0,144	0,751	0,724	1
Болгарія	0,574	0,615	1,000	0,255	0,611	2
Естонія	0,297	0,756	0,362	1,000	0,604	3
Угорщина	0,930	0,755	0,047	0,580	0,578	4
Литва	0,963	0,348	0,042	0,824	0,544	5
Словаччина	0,963	0,150	0,000	0,059	0,293	6
Україна	0,459	0,154	0,162	0,204	0,245	7
Румунія	0,201	0,139	0,160	0,381	0,220	8
Польща	0,000	0,065	0,036	0,190	0,073	9
Чехія	0,177	0,000	0,089	0,000	0,067	10

Складено автором.

Проведений аналіз свідчить, що найвразливішими вважаються національні економіки Латвії, Болгарії та Естонії, які можна класифікувати як країни з високим рівнем вразливості. Високий рівень енергетичної залежності, наявність великого зовнішнього боргу та незбалансованість між наданими позиками й кредитами в банківській системі негативно впливають на ступінь захищеності національних економік країн Балтії в умовах виникнення сучасної глобальної фінансово-економічної кризи. Проблемними позиціями Болгарії є суттєва присутність іноземного капіталу в основних фондах і, як наслідок, залежність від зовнішніх джерел фінансування, значний зовнішній борг.

Угорщина та Литва демонструють ступінь вразливості вище середнього показника. Недоліками їх національних економік є висока енергетична залежність від імпортованих джерел енергії та непропорційне зростання кредитів і депозитів (Литва). Словаччина, Україна та Румунія є країнами з рівнем вразливості нижче середнього значення. Їх перевагами вважаються незначний зовнішній борг, збалансована політика у банківській сфері щодо кількості наданих позик та залучених коштів, низький рівень прямих іноземних інвестицій в основних фондах національної економіки.

Найбільш стійкими та захищеними вважаються національні економіки Польщі та Чехії. Низький рівень енергетичної залежності, обережна політика центральних банків щодо регулювання банківської сфери, допустимий

рівень зовнішнього боргу дають змогу цим країнам впевненіше почуватися у сучасному світі.

Отже, посилення фінансового потенціалу країн ІССЕ залежить від ефективного та гармонійного використання всіх наявних та потенційних фінансових ресурсів. Власні кошти, прямі та портфельні іноземні інвестиції, золотовалютні резерви країни вважаються основними фінансовими джерелами для забезпечення стабільного економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності країн ІССЕ. Пріоритетним завданням державної політики емерджентних країн ІССЕ має стати подальше нарощування фінансового потенціалу, зменшення рівня вразливості національних економік та залежності національних банківських систем від зовнішнього фінансування, диверсифікація джерел надходжень іноземного капіталу в банківський сектор, активізація інвестування за рахунок власних коштів, збільшення надходжень до бюджетів шляхом здійснення реформування бюджетно-податкових систем.